

**Рибалко В. О.,**  
кандидат юридичних наук,  
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін  
Львівського державного університету внутрішніх справ

## СУЧАСНІ КОНЦЕПЦІЇ ОЦІННИХ ПОНЯТЬ

### THE MODERN CONCEPTIONS OF THE EVALUATIVE NOTIONS

У статті проаналізовано сучасні концепції оцінних понять, теорію та практику їх закріплення в кримінальних процесуальних нормах. Оцінні поняття розглянуто як неконкретизовані в кримінальному процесуальному законодавстві поняття, зміст і обсяг яких визначають відповідно до конкретних обставин справи.

**Ключові слова:** оцінні поняття, Кримінальний процесуальний кодекс України.

Проанализированы современные концепции оценочных понятий, теория и практика их закрепления в уголовно-процессуальных нормах. Рассматриваются оценочные понятия как неконкретизированные в уголовно-процессуальном законодательстве понятия, содержание и объем которых определяются в соответствии с конкретными обстоятельствами дела.

**Ключевые слова:** оценочные понятия, Уголовный процессуальный кодекс Украины.

The modern conceptions of the evaluative notions are analyzed. Deals with the evaluative concepts as non-specific notions in the criminal procedural legislature, the context and the extent of which are determined according to merits of the case.

**Key words:** evaluative concepts, Criminal procedural code of Ukraine.

Проблеми удосконалення юридичної термінології дедалі частіше стають предметом обговорення на сторінках спеціальних видань. Зокрема, В.М. Савицький свого часу словистив професійне юридичне співтовариство, що приблизно 25% усіх порушень законності зумовлені недосконалістю парламентської продукції – неповнотою, неясністю та суперечливістю нормативно-правових актів [23, с. 12].

Треба повністю погодитися із твердженням, відповідно до якого ефективність боротьби із злочинністю, стан законності у цій сфері визначається, зокрема, й змістом кримінального процесуального законодавства [24; 26, с. 167]. Справді, чим досконалішим є закон із погляду юридичної техніки, тим меншою є кількість помилок у його застосуванні, тим вищою є його практична та виховна роль. І, навпаки, закон, написаний некоректно, недбало, може мати наслідком беззаконня під час його застосування.

Чимало дослідників зазначають, що є дві головні вимоги до законодавчих текстів: нормативна мова має бути водночас і зрозумілою (йдеться про простоту викладу та зрозумілість для пересічної людини) і точною (мається на увазі чіткість вжитої термінології). Але одна справа заявити про відданість певним правилам, інша ж – їх дотримуватися.

Чіткість і конкретність законодавчих приписів можливі лише до певної міри. Абсолютне «позбавлення» норм кримінального процесуального закону від порівняної визначеності не доцільне. А пов'язано це з тим, що, крім вимоги про технічну досконалість нормативних правил, сучасна юридична думка висуває ще й таку вимогу до законотворчості, як її соціальна адекватність: життя, що стрімко змінюється, потребує внесення коректив у «застиглі» офіційні правила. Однак реагувати на найменші суспільні порухи прийняттям нормативно-правових актів чи внесенням змін у чинні не можна.

Колись Наполеон грізно наказував французьким законодавцям: «Пишіть коротко і неясно!» [29, с. 70]. Що стосується лаконізму, то усе зрозуміло – він є об'єктивно необхідним. Вимога ж стосовно нечіткості, «розмитості» викладу норм теж має під собою ґрунт: надмірна деталізація, казуїстичність «зв'язують» ініціативу правозастосувача, перешкоджають урахуванню особливостей кожного конкретного випадку, зрештою, законодавець об'єктивно не здатен врегулювати суспільні відносини так, щоб передбачити усі можливі ситуації. Окрім того, шляхом нечіткості приписів правовому регулюванню надається «гнучкість», «еластичність» та стабільність.

Стабільність є важливою вимогою до парламентської продукції [2, с. 12; 4, с. 39; 11, с. 34; 17]. Теоретики справедливо зазначають, що тривалість існування є ознакою правової форми: громадяни повинні мати змогу планувати своє життя на перспективу (з урахуванням й державних приписів). У протилежному випадку у населення виникає недовіра до влади. Крім того, у разі частішої зміни нормативних правил про державні вимоги знають тільки юристи, та й то не завжди; про їх грамотне та оперативне застосування й говорить годі. На жаль, у сучасній правотворчій практиці ознака стабільності є, радше, бажаною.

Тому постає питання: як же подолати суперечність між вимогами стабільності (постійності) закону та його соціальної адекватності? Рекомендації стосовно того, як продовжити життя законів, дає правова доктрина: це нормотворчість, яка спирається на прогноз розвитку країни (тобто випередження), а також використання ОП – особливих лексичних форм з явно великим діапазоном їх правозастосовного «прочитання».

Значний внесок у дослідження юридичної природи оцінних понять зробили фахівці з теорії

права: С.С. Алексєєв, Т.В. Кашаніна, В.М. Косович, А.С. Піголкін, П.М. Рабінович, О.Ф. Черданцев.

З позицій кримінально-правової теорії питання нормативної сутності оцінних понять розглядали Я.М. Браїнін, Р.С. Джинджолія, О.В. Кобзева, В.М. Кудрявцев, О.В. Наумов, М.І. Панов, В.В. Пітецький, С.Д. Шапченко, О.С. Шумиліна та ін. Різні аспекти цієї тематики у сфері кримінального судочинства висвітлено в працях таких учених: С.С. Безруков, Д.К. Василяка, М.М. Гродзинський, Ю.М. Грошевой, А.Я. Дубинський, П.С. Елькінд, О.В. Капліна, Е.Ф. Куцова, П.А. Лупинська, В.Т. Малярєнко, П.Г. Марфіцин, О.Р. Михайленко, М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, І.Л. Петрухін, В.М. Савицький, М.В. Салтєвський, М.І. Сірій, С.М. Стахівський, В.М. Стратонов, М.С. Строгович, В.П. Шибіко, М.С. Шумило та ін.

На підставі викладеного мета цієї статті вбачається у висвітленні сучасних концепцій оцінних понять.

Оцінні поняття є самостійним, небезпечним і водночас корисним фрагментом правової мови. У тексті чинного КПК України прикладів таких словоутворень вистачає: «нелюдське поведіння» (ч. 2 ст. 11; п. 2 ч. 2 ст. 87; ч. 2 ст. 606); «розумний сумнів» (ч. 2 ст. 17), «неспроможність самостійного захисту своїх прав» (п. 12 ч. 2 ст. 36), «складність спростування пояснень» (п. 5 ч. 2 ст. 97); «обґрунтована підозра» (п. 1 ч. 3 ст. 132), «необхідний час» (ч. 8 ст. 135), «поважні причини» (ст. 138), «заходи впливу, які можуть завдати шкоди здоров'ю особи» (ч. 3 ст. 143), «мінімальний вплив на особу» (ч. 3 ст. 143), «реальна загроза» (ч. 2 ст. 163), «важливі обставини» (п. 2 ч. 5 ст. 163), «надмірне обмеження» (ч. 4 ст. 173), «міцність соціальних зв'язків» (п. 4 ч. 1 ст. 178; п. 4 ч. 2 ст. 585); «особлива довіра» (ч. 2 ст. 180), «значні незручності» (ч. 4 ст. 195), «очевидні ознаки» (п. 2 ч. 1 ст. 208), «важко зберегти у пам'яті» (ч. 6 ст. 224), «різкі відмінності» (ч. 2 ст. 228), «суттєвий вплив» (ч. 7 ст. 228), «належна якість» (ч. 3 ст. 232), «дії, які принижують честь і гідність» (ч. 4 ст. 241), «образження, демонстрація яких може розглядатися як образлива» (ч. 1 ст. 241), «істотні суперечності» (п. 4 ч. 1 ст. 411), «неадекватна поведінка» (п. 2 ч. 1 ст. 509) тощо.

Уже на перший погляд й неспеціалістові зрозуміло: у цих та подібних до них законодавчих словосполученнях є недовисловленість, що потребує уточнень; наявна нехарактерна для правової мови вільність; використовуються слова з великим діапазоном значень; ними ніби провокуються дискусії; у них вкладені емоції та художня виразність, зовсім не характерні для нормативної мови.

Назву «оцінні» зазначені поняття отримали в юридичній науці не одразу. Розвиток наукових уявлень відображає перехід від негативного ставлення до регламентації зазначених конструкцій у законодавстві до визнання їх його невід'ємною складовою частиною.

Термін «оцінні поняття» є досягненням науки загальної теорії права. Однак він «устоявся» та вико-

ристовується у науці більшості галузей сучасного права. Тож проблема використання оцінних понять у нормативних актах для правової науки не є новою. Водночас досі однозначно не вирішене питання про те, є вони явищем об'єктивним чи суб'єктивним, «добром» чи «зломом» для права.

Виокремимо позиції спеціалістів:

1) теоретик права (який є родоначальником аналізованого терміна) стверджує, що оцінні поняття делегують правозастосувачеві «можливість вільної оцінки фактів з урахуванням індивідуальних особливостей конкретного випадку при обов'язковому врахуванні закону» [7, с. 13–14];

2) його послідовники висловлюються більш детально: в оцінних поняттях законодавець виражає найзагальніші ознаки і властивості предметів та явищ (що передбачає подальшу індивідуальну піднормативну регламентацію суспільних відносин юристами-практиками) [1, с. 8–9, 37; 3, с. 91; 6, с. 4; 9, с. 5; 18, с. 21];

3) деякі дослідники зазначають, що однією з ознак оцінних понять є наявність додаткової процедури оцінки у процесі правозастосування, тобто оцінні поняття є таким прийомом законодавчого опису певних подій, явищ, процесів, під час застосування якого чимало їхніх характеристик визначаються правосвідомістю правозастосувача [28, с. 7; 30, с. 26–28];

4) у логіці права оцінні поняття є невизначеними у законі, теорії чи судовій практиці термінами [12, с. 26];

5) деякі науковці зауважують, що зміст оцінних понять дає змогу вичерпно визначити всі випадки застосування, що дає суб'єктові, який реалізує правову норму, змогу взяти до уваги індивідуальні особливості справи з дотриманням функціонального призначення нормативного припису [5, с. 4–5, 15];

6) інколи оцінні поняття атестують через їх протиставлення однозначним поняттям (застосування однозначних понять не залежить від суб'єктивних думок особи, яка застосовує закон; зміст же оцінних понять визначається як специфікою об'єктивних обставин, так й індивідуальним судженням про них практика) [14, с. 87–89; 25, с. 69];

7) зазначається, що оцінні поняття – поняття, не конкретизовані законодавцем, тому уточнювані органом, що застосовує закон [8, с. 13; 10, с. 19; 15; 16; 22, с. 103; 31, с. 231];

8) оцінні поняття визначають як постулати, що дають змогу вкладати в них різні судження залежно від позиції інтерпретатора [13; 21, с. 153; 33];

9) стверджується, що оцінні поняття значною мірою визначаються правосвідомістю юриста, який застосовує закон; правозастосувач оцінних понять «не тільки порівнює розглядуване явище з певним загальним поняттям, але й формулює <...> зміст цього поняття» [20, с. 134–136];

10) деякі вчені стверджують, що оцінні поняття – це такі поняття, застосування яких передбачає можливість самостійної оцінки конкретного випадку з боку правозастосувачів та здійснення на її основі

піднормативного регулювання суспільних відносин [32, с. 12].

Основне у цих висловлюваннях полягає у тому, що оцінні поняття є вимушеним кроком законодавця, що свідомо описує певні ситуації неконкретним чином, у результаті чого практик частково перетворюється на правотворця. Головне призначення цього прийому законодавчої техніки у тому, що за допомогою оцінних понять правові норми пристосовуються до різних правових ситуацій [14, с. 113], за їх допомогою законодавець «розбавляє» жорсткість, однозначність та імперативність свого методу [14, с. 116].

Справді, у тексті різних норм КПК України оцінні вислови, ідентичні за зовнішніми ознаками, можуть не збігатися за своїм значенням, що можна пояснити різними умовами, за яких їх застосовують. Наприклад:

1) поняття «у разі необхідності», вжите у ч. 1 ст. 217 КПК України (де йдеться про можливість об'єднання матеріалів досудових розслідувань) та у ч. 2 цієї ж статті (в якій зазначено про можливість виділення таких матеріалів) матиме нетотожний зміст;

2) або ж поняття «достатні підстави» (вжите, зокрема у ч. 5 ст. 55; ч. 1 ст. 134; ч. 1 ст. 148 КПК України) у кожній із ситуацій, на врегулювання якої спрямована відповідна норма закону, матиме різне змістове навантаження, різний обсяг і, відповідно, різні стандарти оцінки;

3) неоднаковий діапазон поняття «невідкладно» матиме, наприклад, у: а) ч. 1 ст. 214 КПК України (яка регламентує час, протягом якого слідчий, прокурор зобов'язані після подання заяви, повідомлення про вчинення кримінального правопорушення (або самостійного виявлення обставин, що можуть свідчити про його вчинення) внести відповідні відомості до Єдиного державного реєстру судових рішень (ЄДРР) та розпочати розслідування); б) та у ст. 186 КПК України (де йдеться про час, протягом якого слідчий суддя, суд мають розглянути клопотання про застосування або зміну 33);

4) різний діапазон матиме й поняття «найкоротший строк» у: а) у ч. 2 ст. 301 КПК України, де йдеться про те, що у найкоротший строк після закінчення досудового розслідування кримінальних проступків слідчому треба подати на затвердження прокуророві один із зазначених у цій частині документів (такий строк у будь-якому разі не має перевищувати 25 днів після повідомлення особі про підозру) та у б) ч. 5 ст. 583 цього Кодексу, де зазначено, протягом якого часу слідчий суддя має розглянути клопотання прокурора про застосування тимчасового арешту (у найкоротший строк, але не пізніше 72 годин із моменту затримання особи).

Узагальнюючи наведені вище підходи до розуміння суті оцінних понять, можна стверджувати, що їм властиві такі специфічні особливості (що відрізняють їх від формально визначених понять): 1) вони відображають абстрактні явища, визначити ознаки яких вичерпно неможливо (чи дуже складно) та не завжди доцільно; 2) зміст оцінних понять законодавцем детально не визначається і у багатьох випадках не конкретизується; 3) у процесі реалізації приписів закону, що містить оцінні поняття, правозастосовний суб'єкт визначає зміст такого поняття з урахуванням обставин конкретного кримінального провадження, при цьому велику роль відіграє професійна правосвідомість правозастосувача; 4) у тексті різних норм КПК України оцінні поняття, позначувані одним і тим самим терміном, можуть мати неоднакове значення (що пояснюється відмінністю умов, в яких їх застосовують); 5) зміст оцінних понять має незамкнуту структуру: він завжди залишається відкритим, до нього може бути додана ще одна суттєва ознака, на підставі чого окреме одиничне явище зараховується до класу, позначеного цим поняттям [14, с. 87; 19, с. 128, 134; 27, с. 16–17].

На підставі цього підсумкова дефініція така: оцінні поняття – це неконкретизовані у кримінальному процесуальному законодавстві поняття, зміст та обсяг яких визначаються відповідно до конкретних обставин справи.

Можна впевнено прогнозувати, що оцінні поняття у тексті КПК України збережуться з огляду на:

1) необхідність регулювання відносин морального порядку, які неможливо формалізувати за допомогою кількісних ознак;

2) природну потребу у повноті галузевого регулювання (адже до сфери дії кримінального процесуального права належить багато явищ й станів, які мають величезний діапазон кількісних та якісних характеристик, що не можуть бути охоплені навіть методом перелічення);

3) обмежені можливості наявної лексики для бездефектного опису життя за допомогою слів та термінів суворого змісту;

4) традиціоналізм законодавчої мови, що використовує перевірені мовні зразки, зокрема й оцінного типу, оскільки мовні зразки оцінного типу «живуть» довго (з об'єктивної причини – завдяки своїй підвищеній абстрактності).

Подальші наукові пошуки варто присвятити дослідженню аргументів на користь збереження оцінних понять у КПК України, що дасть змогу вирішити питання щодо необхідності їх використання у законодавстві та правозастосовній практиці.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Безруков С.С. Оценочные понятия и термины в уголовно-процессуальном законодательстве: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. М., 2001. 220 с.
2. Берзин А.А. Пределы правоприменительного усмотрения: автореф. дис. ...канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория права и государства; история права и государства, история политических и правовых учений». Н. Новгород. 2007. 25 с.
3. Берзин П.С. Щодо питання про оціночні поняття, які визначаються матеріальними критеріями і виступають кваліфікуючими ознаками за чинним Кримінальним кодексом України. Підприємництво, господарство і право. 2002. № 10. С. 90–95.
4. Бродович С. Стабильность законов и упорядочение действующего законодательства. Советская юстиция. 1937. № 4. С. 41–46.

5. Василяк Д.К. Застосування оціночних понять та термінів у кримінальному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Запоріжжя, 2011. 20 с.
6. Веретенкіотова О.В. Оціночні поняття у правових актах: теорія та практика реалізації: автор. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. К., 2013. 20 с.
7. Вильянский С.И. Применение норм советского права. Учен. записки Харьков. юрид. ин-та. 1956. Вып. 7. С. 3–16.
8. Власов Ю.Л. Проблемы толмачения норм права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень». К., 2000. 20 с.
9. Глухий О.Г. Оціночні поняття в податковому праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец.: 12.00.07: «Теорія управління; адміністративне Право і процес; фінансове право; інформаційне право». Запоріжжя, 2013. 19 с.
10. Дзейко Ж. Юридичні конструкції як засоби законодавчої техніки: поняття, значення та вимоги до їх створення. Українське право. 2007. № 1. С. 17–29.
11. Ермакова К.П. Пределы судебного усмотрения дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. М., 2010. 212 с.
12. Жеребкин В.Е. Содержание понятий права (логико-юридический анализ): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве». Харьков, 1980. 26 с.
13. Іщенко Н.Г. Оцінний компонент лексичного значення слова. URL: [http://visnyk.sumdu.edu.ua/arhiv/2010/Fil\\_3\\_2010/10inglz.pdf](http://visnyk.sumdu.edu.ua/arhiv/2010/Fil_3_2010/10inglz.pdf).
14. Кобзева Е.В. Оценочные признаки в уголовном законе / под ред. Н.А. Лопашенко. Саратов: Изд-во ГОУ ВПО «Саратовская государственная академия права», 2004. 228 с.
15. Коваленко В.П. Зловживання владою працівниками правоохоронних органів: монографія. К.: Атіка, 2012. 204 с.
16. Коломоєць Т.О. Принципи дії оцінних понять у вітчизняному податковому праві / Т.О. Коломоєць, П.С. Лютіков, О.Г. Глухий. URL: [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Fp\\_2014\\_3\\_6.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Fp_2014_3_6.pdf).
17. Косович В. Оціночні поняття як джерело і форма права. URL: <http://www.lawyer.org.ua/?w=r&i=&d=603>.
18. Косович В.М. Оціночні поняття як засіб юридичної техніки: монографія. Львів: Тріада-плюс, 2010. 212 с.
19. Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений. 2-е изд. М.: Юристъ, 2004. 304 с.
20. Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений. М.: Юрид. лит., 1972. 352 с.
21. Лановенко К. Суб'єктивний момент при застосуванні оціночних понять у кримінальному законодавстві. Підприємництво, господарство і право. 2010. № 9 (117). С. 152–155.
22. Огородник А. Оціночні поняття в структурі норм кримінального права. Право України. 2000. № 1. С. 103–108.
23. Савицкий В. М. Язык процессуального закона (вопросы терминологии). М.: Наука, 1987. 288 с.
24. Сірий М. Невинних людей влада саджатиме і за новим КПК. Було б бажання... URL: <http://human-rights.unian.ua/606885-mikola-siriy-nevinnih-lyudey-vlada-sadjatime-i-za-novim-kpk-bulo-b-bajannya.html>.
25. Соловьева Т.А. Оценочные понятия и суждения в уголовно-процессуальном праве. Правоведение. 1986. № 3. С. 68–73.
26. Стратонов В.М. Деякі методологічні та практичні проблемні питання Кримінального процесуального кодексу України / В.М. Стратонов, О.В. Стратонова. Право України. 2014. № 12. С. 163–169.
27. Тітко І.А. Нормативна сутність оцінних понять в кримінально-процесуальному праві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Х., 2009. 254 с.
28. Турчин-Кукаріна І.В. Оціночні поняття у цивільному-процесуальному праві України: автор. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. К., 2013. 19 с.
29. Универсальный цитатник политика и журналиста: 6000 цитат о политике, правосудии и журналистике. 2-е изд., исправл. М.: Изд-во Эксмо, 2004. 784 с.
30. Черноус С.М. Місце оціночних понять у понятійному апараті трудового права. Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Сер. Юрид. науки. 2005. № 67–69. С. 26–28.
31. Чулінда Л. Герменевтичний метод дослідження юридико-лінгвістичних властивостей текстів нормативно-правових актів. Українське право. 2002. № 1. С. 229–234.
32. Шапченко С.Д. Оценные признаки в составах конкретных преступлений: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право». Киев, 1988. 24 с.
33. Шинкарук В.Д. Особливості реченневих структур з емоційно-оцінними значеннями. URL: [http://www.philology.kiev.ua/php/4/7/Studia\\_Linguistica\\_5\\_2/029\\_037.pdf](http://www.philology.kiev.ua/php/4/7/Studia_Linguistica_5_2/029_037.pdf).